

حکمرانی اخلاق محور در عصر هوش مصنوعی

الگوی حضرت علی (علیه السلام) و نقش رسانه و خانواده در تربیت خانواده‌ای

مبثنی بر عدالت شفافیت و مسئولیت‌پذیری^{۲۱}

چکیده

در عصر هوش مصنوعی و فناوری‌های دیجیتال، چالش‌های اخلاقی در حوزه‌ی حکمرانی، شفافیت و پاسخگویی افزایش یافته است. این مقاله با الهام از اندیشه‌ها و عملکرد امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب (علیه السلام)، به بررسی چارچوبی از حکمرانی اخلاق محور می‌پردازد که می‌تواند در طراحی سیستم‌های دیجیتال و فرهنگ‌سازی اجتماعی الهام‌بخش باشد. با تحلیل نهج البلاغه، آیات قرآن و روایات، نشان داده می‌شود که اصول عدالت، شفافیت، مسئولیت‌پذیری و حسابرسی اجتماعی در حکومت علی (علیه السلام) نه تنها به عنوان اصول سیاسی، بلکه به عنوان ارزش‌های فراگیر اخلاقی مطرح شده‌اند. همچنین، نقش رسانه و فرهنگ در تربیت خانواده‌ای مبثنی بر این اصول بررسی می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهند که خانواده، به عنوان نخستین نهاد تربیتی و رسانه، به عنوان حامل فرهنگ عمومی، می‌توانند با الهام از الگوی علی (علیه السلام)، زمینه‌ساز پرورش شهروندانی مسئولیت‌پذیر و اخلاق مدار در عصر دیجیتال باشد.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی اخلاقی، خانواده، رسانه، شفافیت، عدالت، علی (علیه السلام)، مسئولیت‌پذیری، نهج البلاغه، هوش مصنوعی.

Keywords: Ethical governance, Family, Media, Transparency, Justice, Ali (peace be upon her), Responsibility, Nahj al-Balagha, Artificial intelligence.

Abstract:

In the era of artificial intelligence and digital technologies, ethical challenges in governance, transparency, and accountability have significantly intensified. Drawing inspiration from the thoughts and practices of Amir al-Mu'minin Ali ibn Abi Talib (peace be upon him), this paper explores a framework for ethics-centered governance that can inspire the design of digital systems and societal cultural development. Through an analysis of Nahj al-Balagha, Quranic verses, and Islamic traditions, it is demonstrated that principles such as justice, transparency, accountability, and social oversight in the leadership of Ali (PBUH) were not merely political guidelines, but were upheld as comprehensive moral values. Furthermore, the role of media and culture in fostering family-based education grounded in these principles is examined. The findings indicate that the family, as the primary educational institution, and the media, as a carrier of public culture, can, by drawing upon the model of Ali (PBUH), create the necessary conditions for nurturing responsible and ethically conscious citizens in the digital age.

Keywords: Ethical governance, Ali (PBUH), Artificial Intelligence, Justice, Transparency, Accountability, Media, Family, Nahj al-Balagha

پیشرفت فناوری‌های دیجیتال، به ویژه هوش مصنوعی (AI) تحولات عمیقی در ساختارهای حکمرانی، اقتصاد و فرهنگ ایجاد کرده است. این تحولات، اگرچه فرصت‌هایی برای افزایش کارایی و دسترسی به اطلاعات فراهم کرده‌اند، اما چالش‌های جدی در حوزه‌ی اخلاق، عدالت و پاسخگویی به همراه داشته‌اند. سیستم‌های تصمیم‌گیری الگوریتمی، جمع‌آوری گسترده داده‌ها و تمرکز قدرت در دست تعداد محدودی از شرکت‌ها و دولت‌ها، نیاز به چارچوب‌های اخلاقی مستحکم را بیش از پیش آشکار کرده است. در این میان، الگوهای تاریخی حکمرانی که بر پایه‌ی اصول اخلاقی و عدالت استوار بوده‌اند، می‌توانند الهام بخش راهکارهای نوین باشند. امیرالمومنین علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام)، به عنوان یکی از برجسته‌ترین الگوهای حکمرانی اخلاق‌محور در تاریخ اسلام، با عملکرد، سخنان و نامه‌هایش، چارچوبی جامع از حکومتی عادلانه، شفاف و پاسخگو ارائه داده است.

این مقاله با استناد به قرآن کریم، نهج‌البلاغه و روایات معتبر، به تحلیل این چارچوب می‌پردازد و سپس نقش رسانه و خانواده را در تربیت نسلی مبتنی بر این اصول بررسی می‌کند. هدف از این پژوهش، نه تنها معرفی الگوی حضرت علی (علیه‌السلام) به عنوان یک چارچوب اخلاقی، بلکه نشان دادن امکان تطبیق این اصول در محیط‌های معاصر، به ویژه در عصر هوش مصنوعی و فضای دیجیتال است.

۱. حضرت علی (علیه السلام) به عنوان الگوی حکمرانی اخلاق محور

۱-۱. اصول بنیادی عدالت اجتماعی در ایدئولوژی

عدالت در اسلام در تمامی زمینه‌ها به ویژه در زمینه‌ی اجتماعی و اقتصادی، نه تنها متکی بر ایدئولوژی اسلامی است؛ بلکه اصولاً خود پایه‌ای از پایه‌های ایدئولوژی اسلامی است و تأثیر شگرفی بر موازین و ارکان دیگر دارد. عدالت در تمامی زمینه‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان جاری است و در قرآن کریم چنان می‌نماید که جهان هستی برآیندی از عدالت است.

جهان از دیدگاه اسلام براساس حق و عدالت استوار است، و انسانی که رسالت خود را درک می‌کند و خواهان کامیابی است باید در روش خویش عادل و همسو با جهان باشد، وگرنه موجود بیگانه و رانده شده و شکست خورده‌ای خواهد بود که به زودی در هاله‌ای از فراموشی گم خواهد شد. این اصل به یکسان بر فرد و جامعه صدق می‌کند. شاید از بارزترین آیاتی که بر این پیوند تأکید می‌کند، آیات ۷-۹ سوره الرحمن باشد: «وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ، أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ، وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ؛ و آسمان را برافراشت و برای سنجش هر امر معنوی و مادی ترازو نهاد؛ تا در سنجیدن با ترازو طغیان روا مدارید و از مرز عدالت و انصاف مگذرید و ترازو را به عدالت برپا دارید و از ترازو مکاهید.» (الرحمن: آیات ۷-۹).

عدالت یکی از جلوه‌های ثبوتی خداوند است و همین عدالت آفریدگار جهان هستی است که بر سراسر جهان هستی باز می‌تابد؛ زیرا علت در نظر فلاسفه، حد تام برای معلول است و معلول حد ناقص علت است. افزون بر این، قرآن کریم آفریدگار جهان را «قائماً بالقسط» می‌داند. مقصود از این تعریف این است که عدالت جهان خود مفهوم قیام خداوند به عدالت است. (امام موسی صدر، ۱۳۸۷: ص ۶-۷)

حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، عدالت را ستون اصلی حکومت می‌داند. امام علی (ع) در نامه‌ی ۵۳ خطاب به مالک اشتر فرمودند: «إِيَّاكَ وَالْأَسْتِثَارَ بِمَا النَّاسُ فِيهِ أَسْوَةٌ؛ بپرهیز از انحصار طلبی در چیزهایی که تمامی مردم در آن‌ها برابرند.» (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

این روایت نشان‌دهنده‌ی آن است که حضرت علی (علیه‌السلام) حتی در کوچک‌ترین مال، بین خود و فقیر تفاوتی قائل نمی‌شد. او معتقد بود که بیت‌المال مال عمومی است و هیچ برتری ذاتی بر دیگران ندارد. این دستور نشان‌دهنده‌ی تأکید حضرت علی (علیه‌السلام) بر عدالت در مدیریت و نظارت است.

ربیع و عماره و گروهی دیگر گفته‌اند: «در آن زمان که گروه کثیری از اصحاب امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه‌السلام) از دور آن حضرت پراکنده شده و به سوی معاویه ره سپردند تا که نصیبی از دنیا ببرند، گروهی از یاران حضرت‌اش خدمت او رسیدند و عرضه داشتند: «ای امیرمؤمنان! این همه اموال را بخشش کن، و این اشراف عرب و قریش و کسانی را که می‌ترسی زیر بار فرمان تو نروند و به سوی معاویه بگریزند، بر سایر آزادشدگان و عجمیان ترجیح و تفضیل ده.»

«فقال لهم أمير المؤمنين (عليه السلام): أتأمروني أن أطلب النصر بالجور؟ لا، و الله لا أفعل ما طلعت شمس و ما لاح في السماء نجم. و الله لو كانت أموالهم لي لواسيت بينهم، فكيف و انما هي أموالهم؟! أمير المؤمنين (عليه السلام) فرمود: مرا می‌گویید که پیروزی را از راه ستم بجویم؟ نه، به خدا سوگند! تا خورشید می‌تابد و ستاره‌ای در آسمان می‌درخشد، دست به چنین کاری نمی‌زنم به خدا سوگند! اگر این اموال از خودم بود، هر آینه مساوات را در میان آنان مراعات می‌کردم، چه رسد به این که مال خودشان است. (مفید، ۱۴۱۳: ص ۱۹۳ و ۱۹۴).

این روایت، عمل علی (علیه‌السلام) را در توزیع عادلانه ثابت می‌کند.

۱-۱-۱. شفافیت و پرهیز از اسرار

شفافیت در کار و مسئولیت‌پذیری از اصول اساسی مدیریت اثربخش و فرهنگ سازمانی سالم محسوب می‌شوند. شفافیت به معنای باز بودن اطلاعات، ارتباط صادقانه و دسترسی عادلانه به داده‌ها در سطوح مختلف سازمان است. وقتی رهبران و کارکنان به صورت شفاف با یکدیگر تعامل دارند، اعتماد سازمانی افزایش یافته و فضایی ایجاد می‌شود که در آن افراد احساس می‌کنند نقش معناداری در موفقیت کلی دارند. این امر نه تنها انگیزه کارکنان را تقویت می‌کند، بلکه از بروز سوء تفاهم و تعارضات نیز جلوگیری می‌کند.

(Robinson, 2008)

حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه می فرماید: إِيَّاكَ وَالْاِحْتِجَابَ عَنِ الرَّعِيَّةِ، فَإِنَّ اِحْتِجَابَ الْوَلَاءِ عَنِ الرَّعِيَّةِ شُعْبَةٌ مِنَ الضِّيْقِ وَ قَلَّةُ الْعِلْمِ بِالْأُمُورِ... وَيُشَابُّ الْحَقُّ بِالْبَاطِلِ؛ از پنهان شدن از مردم بپرهیز؛ که پنهان کاری زمامداران، تنگ نظری و نشانه بی اطلاعی از کارهاست... و در نتیجه، حق با باطل در می آمیزد.»

«وَاجْعَلْ لِدَوَى الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تُفْرِغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ، وَ تَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا... حَتَّى يُكَلِّمَكَ مُتَكَلِّمُهُمْ غَيْرَ مَتَّعِنٍ؛ زمانی ویژه برای نیازمندان قرار ده تا خودت در آن به آنان رسیدگی کنی و مجلسی عمومی بنشان تا گوینده، بی هراس و لکنت، سخنش را با تو در میان بگذارد.»

«مَنْ سَلَكَ الطَّرِيقَ الْوَاضِحَ وَرَدَ الْمَاءَ، وَ مَنْ خَالَفَ وَقَعَ فِي التِّيهِ؛ هر که راه روشن را بپوید، به آب می رسد؛ و هر که خلاف کند، در سرگشتگی می افتد.»

«فَإِنَّمَا الْبَصِيرُ مَنْ سَمِعَ فَتَفَكَّرَ، وَ نَظَرَ فَأَبْصَرَ، وَ انْتَفَعَ بِالْعِبَرِ، ثُمَّ سَلَكَ جَدَدًا وَاضِحًا... وَ لَا يُعِينَنَّ عَلَى نَفْسِهِ الْغَوَاةَ بَتَعَسُفٍ فِي حَقِّ، أَوْ تَحْرِيفٍ فِي نُطْقٍ؛ همانا بینا آن است که بشنود و بیندیشد، بنگرد و بینا شود، و از عبرت ها سود برد، سپس راهی روشن گیرد... و هرگز گمراهان را با ستم در حق یا تحریف در گفتار یاری نکند.»

نکته راهبردی: در نگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام)، شفافیت یعنی دسترسی همگانی به فرایند تصمیم گیری و شنیدن بی واسطه مردم، بیان روشن و پرهیز از تحریف در گفتار، پیمودن «راه روشن» به جای روندهای مبهم و پنهان. (همان: نامه ۵۳ و خطبه ۲۰ و خطبه ۱۵۳).

۳-۲-۳. پاسخگویی

الف: تعیین مسئولیت در صورت خطا یا سوء استفاده

اگر هوش مصنوعی خطا کند، چه کسی پاسخگو است؟

سؤال بسیار مهم و پیچیده‌ای است، این موضوع یکی از چالش‌های اصلی در حوزه اخلاق، قانون و مسئولیت پذیری در هوش مصنوعی است و پاسخ به آن بستگی به شرایط، نوع خطا و کاربرد سیستم دارد: «هوش مصنوعی خطا می‌کند، اما انسانها پاسخگو هستند. چه کسی آن را ساخت؟، چه کسی آموزش داد؟، و چه کسی به آن اعتماد کرد؟».

ب: نظارت و برخورد قاطع با خیانت کارگزاران

«ثُمَّ تَفَقَّدَ أَعْمَالَهُمْ، وَابْعَثَ الْعُيُونَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ... فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى خِيَانَةٍ، وَاجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ أَخْبَارُ عُيُونِكَ، اكْتَفَى بِذَلِكَ شَاهِدًا، فَبَسَطَ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةَ فِي بَدَنِهِ، وَأَخَذَتْهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ عَمَلِهِ، ثُمَّ نَصَبَتْهُ بِمَقَامِ الْمَذَلَّةِ، وَوَسَمَتْهُ بِالْخِيَانَةِ؛

کار کارگزاران را پیوسته بازبینی کن و جاسوسانی امین و راستگو بر آنان بگمار... پس اگر یکی از آنان دست به خیانتی گشود و گزارش‌های بازرسانت بر آن همداستان شد، همان را گواه بسنده گیر؛ آنگاه کیفر بدنی‌اش ده، آنچه از کار به چنگ آورده بازستان، سپس او را در جایگاه خواری بنشان و به خیانت نشانش گذار».

ج: پرهیز از احتجاب و پاسخ‌گو بودن در برابر مرد

«إِيَّاكَ وَالْاِحْتِجَابَ عَنِ الرَّعِيَّةِ؛ فَإِنَّ احْتِجَابَ الْوَلَاءِ عَنِ الرَّعِيَّةِ شُعْبَةٌ مِنَ الضِّيقِ وَقَلَّةُ الْعِلْمِ بِالْأُمُورِ؛ از پرده‌نشینی و پنهان‌کاری از مردم پرهیز؛ که دور شدن والی از رعیت، نشانه تنگ‌نظری و بی‌اطلاعی از کارهاست. هر که خود را بر کار مردم می‌گمارد، باید نخست پاسخ‌گوی حق و خلق باشد.» (همان، نامه ۵۳ و ۴۵).

امیرالمومنین علی (علیه السلام) نه تنها یک رهبر سیاسی، بلکه الگویی جامع از حکمرانی اخلاق محور هستند که در عصر هوش مصنوعی می تواند الهام بخش باشد. اصول عدالت، شفافیت و مسئولیت پذیری در عمل و سخن ایشان، چارچوبی قوی برای مقابله با چالش های اخلاقی فناوری ارائه می دهد. اما تحقق این چارچوب، تنها از طریق قوانین کافی نیست. خانواده و رسانه، به عنوان نهادهای فرهنگی، باید با الهام از این الگو، فضایی برای تربیت شهروندانی عادلانه، شفاف و مسئولیت پذیر ایجاد کنند. در غیر این صورت، هرچند سیستم ها پیشرفته باشند، حکمرانی اخلاقی محقق نخواهد شد.

این مقاله نشان می دهد که متون دینی، به ویژه نهج البلاغه، نه تنها منابع الهام بخش تاریخی، بلکه ابزاری عملی برای راه حل های معاصر هستند.

*قران کریم ترجمه استاد انصاریان

* نهج البلاغه ترجمه دشتی

۱. امام موسی صدر، (۱۳۸۷)، عدالت در اسلام؛ تهران، مؤسسه نشر شهر.

۲. طباطبائی سیدمحمدحسین، (۱۳۹۰)، سنن النبی (صلی الله علیه و آله)؛ محمدهادی فقهی، قم، نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

۳. علامه مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، بحارالانوار؛ جلد ۷، بیروت - لبنان، مؤسسه الوفاء.

۴. مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، حماسه حسینی؛ ج ۱، تهران، انتشارات صدرا.

۵. مفید، محمد، (۱۴۱۳)، امالی؛ استاد ولی، حسین و غفاری، علی اکبر، تهران، کنگره شیخ مفید.

۶. سایت جامع الاحادیث <https://hadith.inoor.ir>.

ضمیمه: اخلاق پژوهش

این پژوهش با رعایت اصول اخلاقی زیر انجام شده است:

عدم جعل یا تحریف در نقل احادیث و آیات

استناد به منابع معتبر

استفاده از متون اصلی به جای تفسیرهای غیرمستند

اعلامیه تعارض منافع: نویسنده این مقاله هیچ منافع مالی یا شخصی در انتشار این محتوا ندارد.